

ZÜLFİKAR: EFSANEVİ BİR KILICIN TARİHİ SERÜVENİ*

ZULFIQAR: A LEGENDARY SWORD'S HISTORICAL ADVENTURE

Hüseyin GÜNEŞ**

Öz

Zülfikar, Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali'ye hediye edilen ve onunla birlikte efsaneleşen kılıcın adıdır. Hâkimiyet, güç ve iktidar sembolü olarak görülen kılıcın Hz. Ali'ye verilmesi, zahiri ve bâtni manada onun Hz. Peygamber'in varisi olduğuna delil olarak görülmesine sebep olmuştur. Ona yüklenen bu öneme binaen Zülfikar hakkında tarih boyunca çok şey söylenmiştir. Türk edebiyatında ve özellikle Alevi-Bektaşî şiirlerinde daima Hz. Ali'ye izafe edilerek anılan Zülfikar, Döldül'le birlikte ona Allah tarafından bahşedilen efsanevi bir kılıç olarak yer alır. Eğri ve çift ağızlı, başka bir ifadeyle çatalı olduğu düşünülen Zülfikar'ın iki çatal ucundan biri ilmi, diğeri de imanı temsil eder. Kılıcın kabzası ise adaletin sembolüdür. Makalede öncelikle halk edebiyatı ve menkubelerde bu derece önem atfedilen Zülfikar'ın, ne zaman ve kimin tarafından imal edildiği, esasında onun hangi özelliklere sahip olduğu ve ilk sahiplerinin kimler olduğu, temel İslam tarihi kaynakları esas alınarak belirlenmeye çalışıldı. Resûlullah'ın bu kılıca ne şekilde sahip olduğu ve onu Hz. Ali'ye ne zaman ve niçin verdiği sorularına cevap arandı. Ayrıca kılıcın daha sonraları nasıl bir süreçten geçtiği ve akıbetinin ne olduğu araştırıldı.

Anahtar Kelimeler: İslam tarihi, Hz. Ali, Alevi-Bektaşî, kılıç, Zülfikar.

Abstract

Zulfiqar is the sword's name which gifted to Ali by Muhammed and with him become a legend. The sword which seen as symbol of sovereignty, power and authority, given to Ali has caused to be seen as evidence in the visible and hidden mean that he is the heir of the Prophet. By the virtue of importance that was upon to it, much has been said about Zulfiqar in history. In Turkish literature and especially in Alevis-Bektashi poems, Zulfiqar, which always remembered as attributed from Ali, takes Duldul along with it as a legendary sword, bestowed upon him by Allah. One of the two forks of Zulfiqar, which is curved and double-edged, in other words thought to be forked, represents science and the other represents faith. The hilt of the sword is the symbol of justice. Firstly in this articles it will be determined based on the basic sources of Islamic history, how and whom crafted Zulfiqar, which is considered to be of such importance in folk literatures and tales, has what kind of characteristics it possesses and who are its first owners. Then the answers will be sought to the question of how the Messenger of Allah has possess it and when and why he gave it to Ali. In addition it will be investigated to, afterwards what type of process it gone through and what it fate is.

Keywords: Islamic history, Ali, Alawi-Bektashi, sword, Zulfiqar

1. Giriş

Zülfikar, Hz. Ali'nin meşhur kılıcının adıdır. Kılıç, Hz. Muhammed tarafından kendilerine hediye edilmiştir. Resûlullah'ın hayatı boyunca on adet kılıca sahip olduğu nakledilmektedir. İslam tarihinin en eski kaynaklarından İbn Sa'd (1990: II, 13), "Süyûfu Resûlillah" [Resûlullah'ın Kılıçları] başlığı altında bunların altı tanesini

* Makalenin Geliş Tarihi: 22.01.2018, Kabul Tarihi: 17.04.2018. DOI: 10.31624/tkbbvd.2018.0

** Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, huseyingunes@sirnak.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8312-4444.

sıralamaktadır: Bedir’de ganimet alınan Zülfikar. Beni Kaynuka Yahudilerinden ele geçirilen Kal’i, Bettâr ve Hatf adlı üç adet kılıç. Fûls seriyesinde ele geçirilen Mihzem ve Resûb adlı kılıçlar.

Bunların dışında, başka kaynaklarda Resûlullah’a nispet edilen kılıçlarla birlikte bu sayı on’u bulmaktadır: Babasından kendilerine miras kalan ve Medine’ye hicret ederken yanlarında taşıdıkları Me’sûr adlı kılıç. Bedir harbine çıkarken Sa’d b. Ubade’nin kendilerine hediye ettiği ‘Adub adlı kılıç. Önde gelen Arap cengâverlerinden Amr b. Ma’di Kerib ile şöhet bulan Samsâme adlı kılıç ve Kadib adlı onuncu kılıç (İbn Seyyidünnâs, 1993: II, 386; Şamî, 1993: VII, 363-364; Halebî, 2006: III, 461; Makrizî, 1999: VII, 134).

Bu on adet kılıcın her biri kuşkusuz döneminin en seçkin kılıçlarıdır. Ancak onların hiçbirisi Zülfikar kadar şöhet bulmamıştır. Onun için Zülfikar’ın Hz. Ali’nin şahsında şöhet bulunduğunu ve efsaneleştiğini söylemek yanlış olmaz. Nitekim hâkimiyet, güç ve iktidar sembolü olarak görülen kılıcın Resûlullah tarafından Hz. Ali’ye hediye edilmesi Şiiler tarafından farklı anlamlarda yorumlanarak Ali’nin zahiri ve batını manada Peygamber’in tek ve hakiki varisi olduğuna delil olarak görülmüştür.¹ Ona yüklenen bu öneme binaen Zülfikar’ın, Allah’ın emriyle Cebrail tarafından semadan indirildiği iddia edilmiştir (Yakubi, 2010: I, 412). Hz. Musa’nın tabutu mesabesinde önem arz eden Zülfikar ve diğer kutsal emanetler, on iki imam arasında elden ele tevarüs etmiştir (Küleynî, 2007: I, 139). Türk edebiyatında ve özellikle Alevi-Bektaşî şiirlerinde daima Hz. Ali’ye izafe edilerek anılan Zülfikar, Döldül’le birlikte ona Allah tarafından bahşedilen efsanevi bir kılıç olarak yer alır. Bu kılıç, düşmanın konumuna göre bazen kırk, bazen de yüz elli arşın uzunluktadır. On kişi tarafından taşınamayacak kadar ağır olan kılıç, bir fili binicisiyle birlikte ikiye bölecek ve üstelik saplandığı yeri altmış arşın derinlikte yaracak kapasitededir. Taşı kesecek derecede keskindir ve çıkardığı ateşle kara büyüleri yakıp yok eder (Öz ve Sarıkaya, 2013: 554). Eğri ve çift ağızlı, başka bir ifadeyle çatalı olduğu düşünülen Zülfikar’ın iki çatal ucundan biri ilmi, diğeri de imanı temsil eder. Kılıcın kabzası ise adaletin sembolüdür. İnanışa göre Hz. Peygamberin vefatından sonra kılıç, vasiyet gereği Hz. Ali tarafından kınına sokulmuş ve bir daha hiç kullanılmamıştır (İvgin, 2015: 74). Ayrıca iki ayrı uç noktası şeklinde anlatılan kılıcın iki ağzının, İslam düşmanlarının iki gözünü çıkarma amacına hizmet ettiği söylenir. Bu anlatım biçiminin kaynağı tartışılır olmakla birlikte (Zwemer, 1931: 113); bunun, tek zayıf noktası gözleri olan İsfendiyar’a iki uçlu bir ok atarak öldüren Rüstem’in hikâyesinden esinlenmiş olması muhtemeldir (Hathaway, 1999: 148). Ne var ki, bu tarz ucu yarık kılıçlar zayıf olup darbelere karşı dayanıklı değildirler. Savaşlarda kullanılmaktan ziyade, merasimlerde kullanılan sembolik kılıçlardır (Topuzoğlu, 1986: 650).

Halk edebiyatı ve menkıbelerde bu derece önem atfedilen Zülfikar’ın izini, biz de temel İslam tarihi kaynaklarında sürerek onun tarihsel gerçekliğini ortaya koymak

istedik. Makalede öncelikle kılıcın ne zaman ve kimin tarafından imal edildiği, esasında onun hangi özelliklere sahip olduğu ve ilk sahiplerinin kimler olduğu belirlenecektir. Ardından Resûlullah'ın bu kılıca ne şekilde sahip olduğu ve onu Hz. Ali'ye ne zaman ve niçin verdiği sorularına cevap aranacaktır. Ayrıca kılıcın daha sonraları nasıl bir süreçten geçtiği ve akıbetinin ne olduğu araştırılacaktır.

2. Zülfikar'ın İmali ve İlk Sahipleri

Bilindiği gibi Hz. İbrahim, eşi Hacer ve oğlu İsmail'i Hicaz'a bırakmış; onların bırakıldığı yerde Zemzem suyunun ortaya çıkması ile birlikte orası yerleşime açılmış ve Mekke denilen şehir kurulmuştur. Mekke'ye ilk olarak Cürhüm kabilesinin yerleştiği söylenir. Uzun süre burada hüküm süren kabile, daha sonraları Huzaalılar tarafından şehirden uzaklaştırıldılar. Cürhümlüler, o sırada yanlarında götüremedikleri mallarını gömdüler. Eşyaların büyük bir kısmını Zemzem kuyusuna atıp üzerini kapattılar. Onun için Zemzem kuyusu uzun süre kayıp kalmıştı. Sonunda Resûlullah'ın dedesi Abdülmuttalib tarafından kuyunun yeri tespit edilip açılmıştır. Rivayete göre, bundan bir süre sonra Haccâc es-Sehmî ve çocukları tarafından başka bir gömü bulunmuş ve içinden bir demir parçası çıkarılmıştır. İşte bu demir parçasından iki adet kılıcın üretildiği söylenir. Birincisi Zülfikar, diğeri de Samsâme adıyla şöret bulan kılıçtır (Süheylî, 2000: V, 168; Zehebî, 1985: II, 429).

Zülfikar, Bedir harbinde müşriklerin safında yer alan el-Asî b. Münebbih'in elindeydi (Zübeyrî, 1982: 404). Burada el-Asî'nin yanı sıra, aynı zamanda mensubu olduğu Sehmoğulları kabilesinin lideri olan babası Münnebbih b. el-Haccâc ve amcası Nebih b. el-Haccâc öldürüldüler. Nebih ve Münebbih, Mekke'de Resûlullah'a eziyet eden müşriklerin başında geliyordu. Onunla karşılaştıkları zaman, "Allah, senden başka gönderecek kimse bulamadı mı?" diyerek hakaret etmeleri, yaptıkları zulmün en hafifiydi. Her üçünün de Bedir'de Hz. Ali tarafından öldürüldüğü söylenmektedir (Belazürî, 1996: I, 145; İbn Hazm, 1983: 165; Makrizî, 1999: XIV, 329).

Kılıcın Resûlullah'ın eline geçmeden önce kime ait olduğu konusunda rivayetlerde farklı isimler geçmektedir. Haccâc b. İlat es-Sülemî'nin, kılıcı Zülfikar'ı Resûlullah'a hediye ettiği ve Dihye el-Kelbî'nin de boz katırı Düldül'ü ona hediye ettiği söylenir (Ebû Nuaym, 1998: II, 730; İbn Asakir, 1995: IV, 213; Taberanî, 1994: 321). Haccâc b. İlat es-Sülemî, Hayber savaşına katılmış olup, Aden'den zekâtını ilk gönderen ve rivayete göre kılıcı Zülfikar'ı hediye eden kişidir (Ebû Nuaym, 1998: II, 728). Ancak bu rivayet zayıf görülmektedir (Şamî, 1993: XI, 27).

Kaynaklarda Zülfikar'ın sahipleri arasında Münebbih b. Haccâc es-Sehmî öne geçmektedir. Nadir de olsa kılıcın Münebbih'in kardeşi Nebih'e ait olduğu ileri sürülmektedir (Vakıdî, 1989: I, 103; İbn Sa'd, 1990: II, 13; Makrizî, 1999: I, 113). Bununla birlikte Belazürî (1996: I, 294), kılıcın Münebbih'in oğlu el-Âsî'ye ait olduğunu ifade etmekte ve doğrusunun da bu olduğunu vurgulamaktadır.

Ayrıca kılıcın aslında Ebû Cehil'e ait olduğu ve onu Münebbih b. el-Haccâc'a verdiği söyleniyor (Halebî, 2006: II, 254). Yine kılıcın Übey b. Halef'e ait olduğu iddia ediliyor. Rivayete göre Resûlullah, Übey'le mübareze ederek onu öldürmüş ve kılıcı Zülfikar'ı ondan almıştır (İbn Düreyd, 1991: 129). Ancak bu rivayetlerin de muteber olmadığını ve Belazürî'nin görüşüne katıldığımızı; dolayısıyla önceki sahibin el-Âsî b. Münebbih olduğunu, onun da kılıcı babasından veya dedesinden almış olabileceğini ifade etmek istiyoruz.

Zülfikar, bir sonraki başlıkta ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere, Bedir harbinin ardından Resûlullah'ın eline geçtikten sonra ve süreç içerisinde Hz. Ali'nin onu kullanmasıyla şöhreti artınca kılıcın kimin tarafından yapıldığı, başka bir ifadeyle ustasının kim olduğu sorusu gündeme gelmiştir. İşte bu noktada Merzûk es-Saykal adlı bir kölenin öne çıktığı ve kılıcı kendi elleriyle yaptığını gururla anlattığı görülmektedir (Belazürî, 1996: I, 521; Taberani, 1983: XX, 360; İbn Asakir, 1995: IV, 212; Beyhakî, 2003: IV, 241). Ensar'ın mevlâsı olarak nitelendirilen Merzûk'un Müslüman olduğu kaynaklarda not edilmekte ve sahabe arasında ismi sayılmaktadır. Ancak bir köle olması hasebiyle hayatı hakkında ayrıntıya yer verilmemiştir. Burada Zülfikar'ı kendisinin ürettiği iddiasının nakledilmesiyle yetinilmiş ve ismiyle birlikte sadece mesleğini ifade eden "kılıç ustası" anlamındaki "es-Saykal" lakabı zikredilmiştir (İbn Abdilber, 1992: IV, 1469; İbn Hacer, 1995: VI, 61; Makrizî, 1999: VII, 190). Yine de bu bilgidен hareketle kılıcın, İslam'ın ilk yıllarında veya hemen öncesinde imal edildiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Zülfikar'ın geçmişinin çok eskilere götürüldüğünü ve zayıf bir görüş de olsa onun Belkıs'ın Süleyman Peygamber'e hediye ettiği yedi kılıçtan birisi olduğunun ileri sürüldüğünü ifade edelim (Zebidi, 1994: VII, 77).

3. Zülfikar'ın Resûlullah'ın Eline Geçmesi ve İsimlendirilmesi

Bedir savaşında ele geçirilen ganimetler arsından Resûlullah'ın Zülfikar'ı şahsına ayırdığı konusunda kaynaklarımız mütefiktirler. Bedir harbi, dünyada benzeri az görülen kahramanlığın sergilendiği bir savaştır. Hesapta olmayan bu savaşın yaşanmaması için Hz. Peygamber'in barış teklifleri sonuçsuz kalınca bir avuç Müslüman cengâver, sayılarının tam üç katı olan mağrur müşrik ordusunu darmadağın etmişti. Başta Ebû Cehil olmak üzere müşriklerin ileri gelen şahsiyetleri öldürülmüş, çok sayıda esir ve büyük miktarda ganimet ele geçirilmişti (İbn Hibbân, 2017: 124). Toplanan ganimetlerin arasında bir kılıç dikkatleri üzerine çekiyordu. Adet olduğu üzere Resûlullah, ordu komutanı sıfatıyla onu kendi şahsına ayırdı (İbn Mâce, II/939). Tirmizî (1975: IV, 130), bunun, Resûlullah'ın pek tatbik etmediği bir uygulama olduğunu kaydeder. Kuşkusuz bu durum Hz. Peygamber'in söz konusu kılıca verdiği önemi gösterir. Bilindiği gibi, dönemin savaş hukukuna göre kabile lideri veya ordu komutanı, kazanılan bir savaşta ele geçirilen ganimetler dağıtılmadan önce dilediği bir eşyayı alma hakkına sahip olduğu gibi söz konusu malların dörtte

biri de onun sayılırdı. Bu miktar, Enfal Suresi'nin 41. ayetiyle beşte bire düşürüldü (Aseli, 1981: 85-86).

Söz konusu kılıç, yedi karış uzunluğunda ve bir karış genişliğinde düz bir kılıçtı.² Taban kısmının iki tarafı keskindi. Ortası yivli olup üzerinde omurga kemiklerini andıran on sekiz adet çentik vardı. Bunlar yanlardan kanın yere akmasını sağlayan oluk görevini görüyordu. Kabzanın tepeliği gümüşlendi. Balçağının ortasında gümüş bir topuzcuk vardı. Kınında kayışın bağlandığı iki adet gümüş halka bulunuyordu. Kının alt metal kısmı da gümüşlendi (Yakubi, 2010: I, 412; Belazürî, 1996: I, 521; İbn Abdilber, 1992: IV, 1469; Taberani, 1994: XX, 360; Beyhaki, 2003: IV, 241; İbn Hallikan, 1977: VI, 330; Makrizi, 1999: VII, 136; İbn Hacer, 1995: VI, 61).

Resûlullah, kılıca çentikli, başka bir ifadeyle omurlu yapısından dolayı Zülfikar adını verdi (İbn Sa'd, 1990: I, 377). Aslında onun sahip olduğu neredeyse her eşyanın özel bir adı vardı. Atının ismi Mürteciz, katırı Döldül, eşi Ufeyr, devesi Kasva, yayı Sedat, kalkanı Mucez, zırhı Zatülfudul ve diğer bir kılıcı Bettâr'dı (İbn Asakir, 1995: IV, 230; Süheylî, 2000: V, 168). Arapçada omurga kemiklerinin her birine "*fekâr*-الفکار" denir. Aynı zamanda *fekâr*, iki omurga kemiğinin birleştiği oluk şeklindeki mafsâl anlamındadır. Kelime sahiplik eki "zü-ذو" ile birleşerek "Zülfekâr" halini almıştır. "*Fekâr*" kelimesinin "fikâr" şeklinde okunuşu nadir de olsa mevcuttur ki, Türkçeye de bu şekilde geçmiştir (İbn Manzûr, 1997: V, 60; Şamî, 1993: V, 174).

4. Zülfikar'ın Hz. Ali'ye Verilmesi ve Onun Tarafından Kullanılması

Resûlullah, Zülfikar'a sahip olduktan sonra onu yanından ayırmadı. Bedir'den sonra vefatına kadar katıldığı neredeyse bütün savaşlarda onu kullandı (İbn Seyyidünnâs, 1993: II, 386; Halebi, I, 427: III, 461; Şamî, 1993: VII, 363). Uhud'a çıkmadan önce sabah namazının akabinde minbere çıkmıştı. Elinde Zülfikar vardı. Bedir'in intikamını almak için büyük bir kin ve öfkeyle üzerlerine gelmekte olan Mekkeli müşriklere karşı nasıl bir strateji izlemeleri gerektiğini ashabıyla istişare ediyordu. Bir rüya gördüğünü anlattı. Zülfikar parçalanmış ve korunmak için sağlam bir zırha bürünmüştü. Bunu ashabının bozguna uğrayacağına yormuş ve korunmak için sağlam bir zırh olan Medine'de kalmayı önermişti. Ancak Bedir'e katılmamış ve çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu ashap, şehrin dışında savaşmak için ısrar edince onların kararına uydu (Vakîdî, 1989: I, 209-210; İbn Sa'd, 1990: II, 29; Belazürî, 1996: I, 314; Nisaburî, 1990: II, 141; Beyhaki, 2003: VII, 65).

Hz. Peygamber, Medine'den çıktığı zaman elinde Zülfikar'ın olduğu görülüyordu. Üzerine iki adet zırh da giymişti (Ebû Davud, 1952: II, 491). Savaş alanına gidip çarpışmalar başladıktan sonra hem gençleri teşvik etmek hem de onları onurlandırmak için Zülfikar'ı ellerine vermek istedi. Sesini yükselterek "kim bu kılıcı kullanmak ister?" buyurdu. Hz. Ali, hemen ayağa fırladı ve "ben ya Resûlullah!" dedi. Otur, dedi. O da oturdu. Sonra ikinci defa "kim bu kılıcı hakkıyla taşıyacak?" dedi.

Bu sefer Ebû Dücâne ayağa kalktı. Resûlullah, Zülfikar'ı ona verdi. Ebû Dücâne, önce alnına kırmızı bir bez bağladı. Ardından gururla Zülfikar'ı eline alıp Resûlullah'ın önünden geçti ve kaşlarını çatarak müşriklerin üzerine yürüdü. Daha sonra kılıcı Sehl b. Hüneyf ve Ali aldı (Taberani, 1994: XIX, 9). Her biri kılıcın hakkını fazlasıyla verdi. Aralarında en iyi savaşan Ali olmalıdır ki "La seyfa illa Zülfikar vela feta illa Ali" (Zülfikar'dan başka kılıç, Ali'den başka genç yoktur) sloganları yükseldi (İbn Hişâm, 1955: II, 100; İbnü'l-Esir, 1997: II, 44) İşin esası bu olmakla birlikte Muhammed el-Bakır'ın şöyle dediği söyleniyor: Bedir savaşında Rıdvan adlı bir melek, "La seyfa illa Zülfikar vela feta illa Ali" diye seslendi (İbn Asakir, 1995: XLII, 71; Meclisî, 1983: XLII, 58). Ayrıca Uhud harbinde herkesin hezimete uğrayıp kaçtığı sırada kahramanca savaşmaya devam eden Hz. Ali'nin davranışı karşısında Cebrail'in bu sözü söylediği naklediliyor (Halebi, 2006: II, 321).

Uhud harbinden sonra Resûlullah, Zülfikar'ı kızı Fatıma'ya uzatarak üzerindeki kanı yıkamasını istedi ve "vallahi bugün o beni yalancı çıkarmadı" dedi. Ali de aynı şekilde kendi kılıcını uzattı ve aynı şeyi söyledi. Bunun üzerine Resûlullah, "eğer sen savaşın hakkını vermişsen Sehl b. Hüneyf ve Ebû Dücâne de seninle birlikte hakkını verdiler." buyurdu (İbn Hişâm, 1955: II, 100).

Hz. Ali, Hendek ve Hayber gazvelerinde de Zülfikar'ı başarıyla kullandı. Hayber'de Resûlullah, stratejik bir kalenin fethi görevini Hz. Ali'ye vermişti. Onu cesaretlendirmek ve onurlandırmak için kendi zırhını çıkarıp bizzat elleriyle ona giydirdi. Akabinde beline Zülfikar'ı bağladı. Sancağı da eline vererek onu kaleye gönderdi. Onun burada gösterdiği kahramanlık dillere destandır. Önüne çıkan kâfirleri Zülfikar'la biçmesi ve kalenin kapılarını elleriyle söküp uzaklara fırlatması, nesilden nesile gururla anlatılan kahramanlıklarının başında gelir (Halebi, 2006: III, 54).

Başka bir seferinde; gönderilen mesajın doğruluğunu teyit etmek amacıyla Resûlullah'ın, kılıcı Hz. Ali'ye verdiği görülmektedir. Hicretin 6. Senesinde (627) Zeyd b. Harise komutasında Hismâ seriyesinde ele geçirilen esirler ve ganimetlerle ilgili hükmünü iletme üzere elçi olarak onu görevlendirmişti. Ali de Zeyd'in kendisine itaat edip etmeyeceği konusunda tereddüdünü bildirince Hz. Peygamber kılıcını ona vermiş ve nitekim Zeyd ancak kılıcı gördükten sonra emri yerine getirmişti. (İbn Hişâm, 1955: II, 555-559).

Buraya kadar anlattığımız hadiselerde görüldüğü gibi Hz. Peygamber, Zülfikar'ı Hz. Ali'ye geçici olarak vermiştir. Gerek savaş meydanlarında onu cesaretlendirmek gerekse verilen görevin teyidi amacıyla kılıcı ona emanet etmiştir. Bununla birlikte kaynaklarda kılıcın ona hibe edildiği, başka bir ifade ile kalıcı olarak kılıcın Hz. Ali'ye verildiği ifade edilmektedir (Zübeyrî, 1982: 405; İbn Asakir, 1995: XXII, 71; İbnü'l-Esir, 1997: II, 29). Ancak bunun ne zaman gerçekleştiği bilinmemektedir. Mekke'nin fethi sırasında kılıcın hala Hz. Peygamber'de olduğu malumdur (Münavi, 1938: V, 175). Fethi müteakip Resûlullah'ın vefatına yakın bir dönemde hadise gerçekleşmiş

olabileceği gibi,³ vefatlarından sonra diğer özel eşyaları gibi Zülfikar'ın da Hz. Ali'ye kalmış olması muhtemeldir. Nitekim amcası Abbas'ın konuyu halife Ebû Bekir'e taşıdığı ve miras hukuku açısından Zülfikar'ın kendi hakkı olduğunu ileri sürdüğü nakledilmektedir. Rivâyete göre Hz. Ebû Bekir, Abbas'a hak vermiş; ancak Zülfikar'ı Ali'den almanın şık olmayacağını ifade ederek meseleyi kapatmıştır (Belazûrî, 1996: I, 525; Meclisî, 1983: XLII, 32).

Hz. Ali'nin, düşünülenin aksine Hz. Peygamber'in vefatından sonra da Zülfikar'ı ömrünün sonuna kadar kullandığı anlaşılmaktadır. İşin acı tarafı ise Müslümanlar arasında gerçekleşen savaşlarda bu kılıcın kullanılması suretiyle onun Müslüman kanına bulanmış olmasıdır. Rivâyete göre Sıffin savaşında Hz. Ali, Zülfikar'ı bükülünceye kadar kullanmıştır. Abdullah b. Sinan el-Esedî, o gün yaşananları şöyle anlatıyor: “Sıffin savaşında Ali'yi gördüm. Resûlullah'ın kılıcı Zülfikar onunlaydı. Onu zapt etmeye çalışıyorduk. O ise bizden kurtulup onların üzerine saldırıyordu. Sonra dönüp tekrar hamle yapıyordu. Döndüğünde kılıç bükülmüştü.” (İbn Ebî Şeybe, 1989: VII, 552).

Hz. Ali'nin vefatından sonra ise kılıç, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile onların çocuklarına ve torunlarına geçmiştir. Zeynelabidin Ali b. Hüseyin'in kılıcı kendilerine teşhir ettiğini nakleden Şa'bî, gördüklerini şöyle anlatıyor: “Kabzasının ucu gümüştendi. Kayışın bağlandığı halkalar ve zinciri de gümüştendi. Onu kınından çıkardım. O eskimiş yıpranmış bir kılıçtı.” (İbn Sa'd, 1990: I, 377; Makrizî, 1999: VII, 136).

Kılıçenson Hz. Hasan'ın torunu Muhammed b. Abdullah en-Nefsüzzekiyye'deydi. Abbasi Halifesi Ebû Cafer el-Mansur'un ordusuna karşı Medine'de yaptığı savaşta Zülfikar'ı kullanıyordu (İsfahanî, 1995: 239). Öldürüleceğini anlayınca yanında bulunan bir tüccara dört yüz dinarlık borcuna karşılık onu verdi ve ona “bu kılıcı al. Sen, Ebû Talib ailesinden kiminle karşılaşırsan mutlaka onu senden alır ve sana hakkını verir.” dedi. Cafer b. Süleyman b. Ali el-Abbasi, Medine valiliğine atanıncaya kadar kılıç bu tüccar adamın yanında kaldı. Vali, meseleyi duyunca adamı yanına çağırdı ve ona dört yüz dinarını vererek kılıcı ondan aldı (Taberî, 1967: VII, 595). Ayrıca Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin, öleceğini anlayınca kılıcın üzerine abanıp onu kıldığı rivayet edilmektedir ki Zehebi'nin (1985: VI, 218) ifade ettiği gibi bu doğru olmasa gerektir.

5. Zülfikar'ın Abbasilerin Eline Geçmesi ve Akıbeti

Ehl-i Beyt'in elinden çıktıktan sonra Zülfikar, bir süre Abbas oğullarından Medine valisi Cafer b. Süleyman'da kaldı. Daha sonra Abbasi halifesi el-Mehdî, Zülfikar'ın Cafer'de olduğunu öğrenince ondan aldı (İbn Hallikan, 1977: VI, 330). Böylece Zülfikar, Abbasi halifeleri tarafından meşruiyetlerinin sembolü olarak uzun süre taşınmaya başladı. Bu arada halife el-Hadî'nin kılıcı bir köpeğin üzerinde denemesi üzerine kırıldığı söylenmektedir. Ancak bunun doğru olmaması gerekir.

Çünkü kılıcın sonraki halife Harun er-Reşid'in elinde sağlam şekilde durduğu vakidir (İbnü'l-Esîr, 1997: V, 126).

Harun er-Reşid, Zülfikar'ı Tus seferinde kuşanmıştı. Kılıcı getirttiği zaman meclisinde hazır bulunanların hepsi sırayla onu öptüler. Bakıldığı zaman üzerinde yılan pulları varmış gibi görünüyordu, ama dokunulduğunda ise bir şey hissedilmiyordu. Mecliste bulunan el-Asma'î gördüklerini şöyle anlatıyor: "Ondan daha güzel bir kılıç asla görmedim. Dik tutulduğu zaman üzerinde bir şey görünmüyordu. Ama yere yatırıldığında üzerindeki boğumlar sayılabiliyordu." (Taberî, 1967: VII, 596; İbn Asakir, V, 217; Makrizî, 1999: VII, 141).

Tıpkı Hz. Peygamberin yaptığı gibi Harun er-Reşid'in, önem arz eden savaşlara komutanlarını gönderirken onları cesaretlendirmek amacıyla Zülfikar'ı kendilerine verdiği görülmektedir. Haricî liderlerinden Velid b. Tarif eş-Şeybanî, 178 (794) yılında el-Cezire bölgesinde büyük bir isyan başlatmış ve üzerine gönderilen Abbasi ordularını Mardin önlerinde peş peşe bozguna uğratmıştı. Bunun üzerine halife Harun, meşhur komutanlarından Yezid b. Mezid eş-Şeybanî'yi çağırması ve isyanı bastırmakla onu görevlendirmişti. Onu yollarken de Zülfikar'ı eline vermiş ve "al bunu ey Yezid, sen onunla muzaffer olacaksın" demişti (İbn Hallikan, 1977: VI, 327-329).

Abbasi halifeleri arasında el değiştirmeye devam eden Zülfikar, en son bu aileden halife el-Muktedir Billah'ın elinde görülmektedir. Bilindiği gibi el-Muktedir, sayesinde iktidara geldiği güçlü komutanlarından Munis ile daha sonraları girdiği ihtilaf büyümüş ve halifenin kuvvetleriyle Munis'in ordusu 320 (932) yılında Şemmâsiye'de karşı karşıya gelmişti. Munis'in karşısında tutunamayan halifenin ordusu kısa sürede dağılmış ve halife orada öldürülmüştü. Anlatıldığına göre halife, savaşa çıkarken Hz. Peygamber'in cübbesini giyinmiş, Zülfikar'ı kuşanmıştı. Savaş meydanında yalnız kalan halifenin üzerindeki cübbe Munis'in askerleri tarafından çıkarılmış ve kılıcına el konulmuş, ardından da katledilmişti (Kurtubî, 1967: XI, 150-151). Bu kargaşa sırasında kılıcın kaçırılarak Hz. Fatıma'nın soyundan geldikleri kabul edilen Fatimî halifelerine teslim edildiği söylenmektedir (Öz ve Sarıkaya, 2013: 554). Bu arada hicri V. asrın başlarında (miladi XI. asrın ikinci yarısı) Mekke'de halifeliğini ilan edip er-Râşid Billah lakabını kullanan Hasan b. Cafer el-Alevi adlı kişinin, yanında taşıdığı kılıcın Zülfikar olduğunu iddia ettiği nakledilmektedir (Zehebî, 1985: XVII, 327). Bunun iddiadan öte bir anlam taşımadığı muhakkaktır.

Uzun süre Fatimî halifelerinin yanında kalan Zülfikar, el-Müstansır Billah'a (1036-1094) karşı yapılan isyanlar sırasında silah depoları yağmalanınca tekrar el değiştirmiştir.⁴ Söz konusu yağma sırasında sarayda bulunan kıymetli silahların Nâsirüddin b. Hamdan, İbn Sebüktekin, Şaver b. Hüseyin gibi kişiler arasında bölüştürüldüğü; Zülfikar'ın, Tacülmülük'ün payına düştüğü ve Resûlullah'ın diğer kılıcı Samsâm'ın da el-E'az b. Sinan'a verildiği nakledilmektedir (Makrizî, 1998: II, 305).

Ondan sonra kayıplara karıştığı anlaşılan Zülfikar'dan günümüzde bir ize rastlanmamaktadır. Osmanlılar döneminde 16. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar toplanan ve günümüzde Topkapı Sarayı'nda sergilenen kutsal emanetler arasında Hz. Peygamber'e izafe edilen iki adet kılıç bulunmaktadır. Bunlardan Yavuz Sultan Selim zamanında gelen kılıç, 99 cm uzunluğunda olup altın kabzalıdır ve yukarı tarafı hafif kıvrıktır. Balçakları mücessem yılan kafalıdır. Kabzası, üzeri kendinden kabartma çiçekli olup altın yuvalar içinde yakut ve firuzelidir. Tabanı düz ve sivri uçludur. Kabzaya yakın kısmında noksanı vardır. Gayet silik küfi bir yazıyla "Resûlullah" kelimesi okunabilmektedir. Kılıcın 85 cm uzunluğundaki kını da altından olup bir yüzü kabartma çiçek ve yuvalar içinde firuze ve yakut mevcuttur. Arka tarafı siyah savatla (gümüş üstüne özel bir biçimde kurşunla işlenen siyah nakış) çiçek motifleri işlenmiştir. Etrafı kırmızı ve ince ipekli bir kayışı olup kınında müdevver bir tokası vardır (Bozkurt, 1997: 18).

Hz. Peygamber'e izafe edilen ikinci kılıç, III. Murat zamanında gelmiştir. Hz. Peygamber'in onu Hz. Ömer'e hediye ettiği, sonradan Emevî ve Abbasilerin ve en son Sultan Baybars'ın eline geçtiği söylenen kılıcı, Süleyman Baybars İstanbul'a getirerek III. Murat'a hediye etmiştir. Kılıç, sonradan yapılan kabzasıyla 100 cm uzunluğunda olup balçağı düzdür. Tabanı tek ağızlı ve ucu sivridir. Üzerinde gümüş kakma ile Kelime-i Tevhit ve Hz. Peygamber'in adı yazılıdır. 87 cm siyah meşin kını vardır. (Bozkurt, 1997: 16, 18).

Hırka-i Saadet Dairesi'nde "süyuf-u mübareke" olarak anılan on sekiz kılıç daha vardır. Bunlardan biri Hz. Davud'a, beşi Hulefa-i Raşidin'e, diğerleri ise genellikle ashabin ileri gelenlerine izafe edilmektedir (Bozkurt, 1997: 18). Eğer üzerlerinde bir değişiklik yapılmamışsa Resûlullah'a atfedilen iki kılıcın söz konusu özellikleriyle Zülfikar olmadıkları açıktır. Doğrusu menkıbelerde ve halk edebiyatında dile getirilen eğri ve çift ağızlı, başka bir ifadeyle çatalı Zülfikar'ın klasik İslam tarihi kaynaklarında tasvir edilen kılıçla da ilgisi yoktur. Kutsal emanetler arasında çift ağızlı bir kılıç bulunmaktadır. Ancak bu kılıç, Hz. Osman'a ait olup, eğri değil düzdür. Her iki ağızı birbirine paralel ve eşit uzunluktadır. Tabanında altın işlemeli desenler bulunmaktadır ve son derece zarif bir yapıya sahiptir. Kılıcın kabzası siyah taştan, balçağı altın ve savatlı kabartma süslemedir. Kını da altın motiflidir (Fotoğraflar için bk. Aydın, 2002: 94).

6. Sonuç

Zülfikar, Bedir harbinde ele geçirilen ganimetler arasında bulunmuş bir kılıçtır. Hz. Muhammed, ordu komutanı sıfatıyla kılıcı şahsına ayırmış ve yivli yapısından dolayı ona Zülfikar adını vermiştir. İki tarafı keskin olan kılıç, kavisli ve çift ağızlı değil düz ve tek ağızlıdır. Kabzası ve kılıfının metal kısımları gümüştenidir.

Hz. Peygamber, farklı nedenlerle kılıcı başta Hz. Ali olmak üzere sahabesine emanet etmekle birlikte ömrünün son yıllarına kadar onu yanından ayırmamıştır.

Büyük olasılıkla onun vefatından sonra Düldül ve diğer özel eşyaları gibi Zülfikar da Hz. Ali'ye kalmıştır. Ondan sonra ise Hasan, Hüseyin ve torunları bu kılıcı tevarüs etmişlerdir. Ehl-i Beyt efradında en son Hz. Hasan'ın torunu Muhammed en-Nefsüzzekiye'de görülen kılıç, bilahare Abbasi halifelerinin eline geçmiştir.

Zülfikar uzun yıllar Abbasi halifeleri tarafından meşruiyetlerinin sembolü olarak kullanılmış, merasimlerde ve savaş alanlarında muhataplarını etkilemek amacıyla öne çıkarılmıştır. 932 yılında el-Muktedir Billah'ın öldürülmesiyle sonuçlanan kaos ortamında Abbasilerin elinden kaçırılan Zülfikar, Hz. Fatıma'nın soyundan geldikleri kabul edilen Fatimî ailesine teslim edilmiştir. Fatimî halifelerinin yanında bir süre kalan Zülfikar, yine kaostan hâkim olduğu bir ortamda çok sayıdaki kıymetli silahla birlikte yağmaya maruz kalmıştır. En son Dımaşk atabeglerinden Tacülmülük'ta (1132) olduğu söylenen kılıçtan bir daha haber alınamamıştır.

Osmanlılar döneminde 16. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar toplanan ve günümüzde Topkapı Sarayı'nda sergilenen kutsal emanetler arasında Hz. Peygamber'e izafe edilen iki adet kılıç bulunmaktadır. Eğer üzerlerinde bir değişiklik yapılmamışsa bu iki kılıcın mevcut özellikleriyle Zülfikar olmadıkları açıktır. Doğrusu menkıbelerde ve halk edebiyatında dile getirilen eğri ve çift ağızlı, başka bir ifadeyle çatallı Zülfikar'ın temel İslam tarihi kaynaklarında tasvir edilen kılıçla da ilgisi yoktur. Kutsal emanetler arasında çift ağızlı bir kılıç bulunmaktadır. Ancak bu kılıç, Hz. Osman'a ait olup, eğri değil düzdür ve son derece zarif bir yapıya sahiptir.

Sonnotlar

1 Alevilere göre Hz. Ali: O, Hz. Muhammed (sav) in amcasının oğludur, damadadır. Mekke'den Medine'ye hicretinde Hz. Peygamber'in yatağında uyumuş, onun için canını verecek kadar O'na sevgi beslemiştir. Yakınlığı Hz. Harun'un Hz. Musa'ya yakınlığı gibidir. Hz. Muhammed (sav): "Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır. Benim huyumdan, benim tenimden, benim cismimden ve benim kanımdandır" buyurmuştur. Hz. Muhammed (sav) in nebilik makamından sonra imamet, velayet ortamı doğmuştur. Hz. Ali, 12 imamların birincisi ve atasıdır. Hz. Muhammed, Peygamber ve peygamberlik makamının temsilcisi; Hz. Ali ise veli, velayet ile hilafet makamının temsilcisidir. Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt Allah'ın nurunun tezahürüdür. Nur aynı, vücutlar farklıdır. Geniş bilgi için bkz. Rençber, 2010: 398, 400; Rençber, 2016: 92-99.

2 Kılıçlar *düz* ve *eğri* olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan düzlerin iki, eğrilerin bir tarafı keskin dir. Eğri kılıçların diğerlerinden daha kısa ve kavisinin içi keskin olanlarına yatağan, gittikçe enlişerek daha ağır bir silâh görünümü olanlarına da pala denir. Kılıç, tutulan yeri olduğu için *kabza* adı verilen sap ve üzerine genellikle ustasının veya sahibinin adı işlendiği için *namlu* (taban) denilen kesici kısımdan meydana gelir. Kabza ile namlu arasında rahat tutmayı sağlayan ve vuruş sırasında elin kaymasını önleyen sipere *balçak* adı verilir; bazı kılıçlarda balçağın bir köprü gibi geriye doğru kıvrılarak kılıç kılıca çarpışmalarda eli darbelerden koruyan kısmına balçak kavsi veya kabza siperi denir. Eğri kılıçlarda namlu sırtı ile keskin ağzın birleştiği yere yakın kesiminde silâhın saplanabilmesi için yalman (Arapça'da zübâb) denilen, çift tarafı keskin sivri bir bölüm bulunur. Namlu ahşap üstüne genellikle deri kaplı bir kılıfa (kın) sokularak muhafaza edilir ve kılıç bir kayışla bele veya omuza asılarak taşınır (Bozkurt, 2002: 406).

3 Şîu müellif Tusî'nin (1993: 601) naklettiği 1244 numaralı rivayete göre Hz. Muhammed, ölüm döşegindeyken Bilal'den kılıcı Zülfikar ve diğer özel eşyalarını getirmesini istemiş, akabinde getirilen

eşyaları Hz. Ali'nin eline vermiş ve orada hazır bulunanları şahit tutarak onu vasisi, veziri ve halifesi ilan etmiştir.

4 Fatımî halifesi el-Müstansır Billah döneminde Mısır'daki kargaşa ve siyasi hareketlilik için bk. Ertas, 2017: 64-73.

Kaynakça

- Aselî, Halid Salih. (1981). "Edvâ' ala Seyfi'r-Resûl". *Âdâbü'r-Râfideyn* 13, 79-95.
- Aydın, Hilmi. (2002). "Hırka-i Saadet Dairesi ve Kutsal Emanetler". Fotoğraf: Ali Konyalı, *Skylife* 232, Kasım, 90-96.
- Belazürî, Ahmed. (1996). *Ensâbü'l-Eşrâf*. Beyrut: Darü'l-Fikr.
- Beyhakî, Ahmed. (2003). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Bozkurt, Nebi. (1997). "Mukaddes Emânetlerin Tarihi ve Osmanlı Devletine İntikâli". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15, 7-26.
- . (2002). "Kılıç". *DİA*, c. 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 405-408.
- Ebû Davud, Süleyman. (1952). *Sünen*. Mısır: Mustafa el-Halebî.
- Ebû Nuaym, Ahmed. (1998). *Marifetü's-Sahâbe*. Riyad: Darü'l-Vatan.
- Ertas, Kasım. (2017). "Fâtımî Devleti'nin Yönetiminde Ermeni Vezirler ve Sosyal-Siyasi Hayattaki Roller". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, 63-94.
- Halebî, Ali. (2006). *İnsânü'l-Uyûn*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hathaway, Jane. (1999). "Unutulan İkon: Hz. Ali'nin Kılıcı Zülfikar'ın Osmanlı Türevi". Çev. İdil Eser. *Cogito* 19, 146-160.
- İbn Abdilber, Yusuf. (1992). *el-İsti'âb fî Marifeti'l-Ashâb*. Beyrut: Darü'l-Cil.
- İbn Asakir, Ali. (1995). *Tarihu Dımaşk*. Beyrut: Darü'l-Fikr.
- İbn Düreyd, Muhammed. (1991). *el-İştikâk*. Beyrut: Darü'l-Cil.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah. (1989). *el-Musannef*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Hacer, Ahmed. (1995). *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hallikan, Ahmed. (1977). *Vefeyâtü'l-A'yân*. Beyrut: Darü Sadır.
- İbn Hazm, Ali. (1983). *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hibbân, Muhammed. (2017). *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefa*. Çev. H. Bekiroğlu, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Hişâm, Abdülmelik. (1955). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Kahire: Mustafa el-Halebî.
- İbn Mâce, Muhammed. (2009). *Sünen*. Dımaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye.
- İbn Manzûr, Muhammed. (1997). *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Darü Sadır.
- İbn Sa'd, Muhammed. (1990). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Seyyidünnâs, Muhammed. (1993). *Uyûnü'l-Eser*. Beyrut: Darü'l-Kalem.

- İbnü'l-Esîr, Ali. (1997). *el-Kâmil fi't-Tarih*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-Arabî.
- İsfahanî, Ebü'l-Ferec. (1995). *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*. Kum: İntişaratu's-Şerif er-Rıza.
- İvgin, Hayrettin. (2015). "Alevî ve Bektaşî Halk Şiirinde Zülfikârname'ler". *Kültür Evreni* 24, 72-97.
- Kurtubî, Arib. (1967). "Siletu Tarihi't-Taberî". *Tarihü'r-Rusul ve'l-Mülûk*. Kahire: Darü'l-Mearif, XI, 9-184.
- Küleynî, Muhammed. (2007). *Usûlü'l-Kâfî*. Beyrut: Menşuratü'l-Fecr.
- Makrizî, Ahmed. (1998). *el-Hıtat*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- . (1999). *İmtâ'ü'l-Esmâ'*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Meclisî, Muhammed Bakır (1983). *Bihâru'l-Envâr*. Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ.
- Münavî, Muhammed. (1938). *Feyzü'l-Kadîr*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticariyye'l-Kübrâ.
- Nisaburî, Hâkim. (1990). *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Öz, Mustafa ve Meliha Y. Sarıkaya. (2013). "Zülfikâr". *DİA*, c. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 553-556.
- Rençber, Fevzi. (2010). "40 Soruda Adıyaman'da Geleneksel Alevilik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 56, 395-405.
- . (2016). *Hakk Muhammed Ali Aşk: Adıyaman Alevileri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Süheylî, Abdurrahman. (2000). *er-Ravzü'l-Ünüf*. Beyrut: Darü İhyai't-Türasi'l-Arabî.
- Şamî, Muhammed. (1993). *Sübülü'l-Hüdâ*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Taberanî, Süleyman. (1994). *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- Taberî, Muhammed. 1967. *Tarihü'r-Rusul ve'l-Mülûk*. Kahire: Darü'l-Mearif.
- Tirmizî, Muhammed (1975). *Sünen*. Mısır: Mustafa el-Halebî.
- Topuzoğlu, T. R. (1986). "Zülfekâr". *İA*, c. 13, İstanbul: MEB Yay., s. 649-650.
- Tusî, Muhammed. (1993). *el-Emâlî*. Kum: Darü's-Sekafe.
- Vakîdî, Muhammed. (1989). *el-Meğazî*. Beyrut: Darü'l-A'lemî.
- Yakubî, Ahmed. (2010). *Tarihü'l-Ya'kubî*. Beyrut: Şeriketü'l-A'lemî.
- Zebidî, Muhammed. (1994). *Tâcü'l-Arûs*. Kuveyt: Matbaatu'l-Hüküme.
- Zehebî, Muhammed. (1985). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Zübeyrî, Musab. (1982). *Nesebü Kureyş*. Kahire: Darü'l-Mearif.
- Zwemer, S. M. (1931). "The Sword of Mohammed and Ali". *The Moslem World* 21, 109-121.